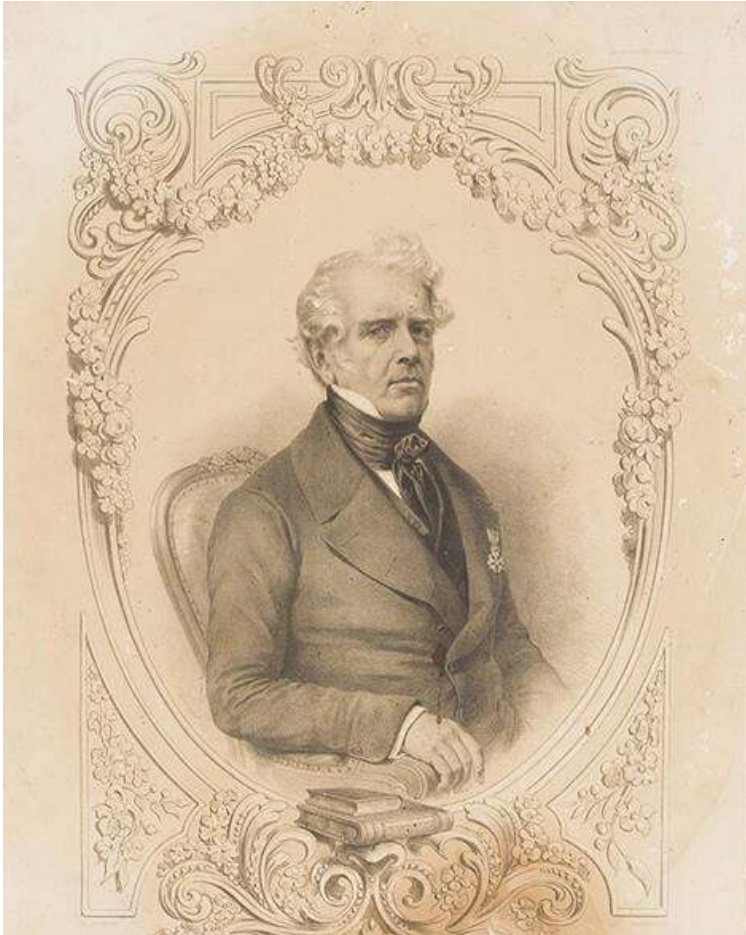

Konstantinui Tyzenhauzui – 240. Nuo visų mylimo giminaičio iki pasaulinio lygio mokslininko

Grafas K. Tyzenhauzas (1786-1853) F. Grenier 1854, litografija. Krašto muziejaus archyvo nuotr.

K. Tyzenhauzas gimė 1786 m. birželio 3 d. vienoje iš Tyzenhauzų giminės valdų Žaludke (Gardino sr., Baltarusija) grafo Ignoto Tyzenhauzo (1760–1822) ir Marijonos (Marijanos) Pšezdzieckytės Tyzenhauzienės (1762–1843) šeimoje.

Pradinį ir vidurinį išsilavinimą įgijo Varšuvoje. Vėliau Vilniaus universitete pas profesorius S. B. Jundzilą, A. Sniadeckį, studijavo gamtos mokslus, dailės mokė profesorius J. Rustemas, o Varšuvoje – A. Orlovskis, J. Norblinas. Šie mokytojai turėjo didelę įtaką tolesnei jo mokslinei veiklai ir meninei kūrybai. Tapo pasaulyje plačiai žinomu zoologu ir ornitologu, Lietuvoje – dar ir dailininku, iliustruotoju. „Konstantinas – atsiskyrėlis, vengiantis salonų, mėgo medžioklę ir mokslininkų draugiją, nuo mažens galėjai įžiūrėti būsimo ornitologo bruožų. Iš veido – į tėvą, protu – į motiną“, taip apie dėdę Konstantiną knygoje „Vilniuje ir Lietuvos dvaruose“ rašė sesers Aleksandros dukra Giunterytė-Puzinienė.

Konstantino Tyzenhauzo portretas, po 1815 m. J. Rustemas.

Kaip ir daugelis to meto aristokratų, tikėdamiesi atgauti valstybingumą, Tyzenhauzai palaikė Napoleono kampaniją, todėl Konstantinas išvyko iš Vilniaus ir dalyvavo 1812 m. kare. Tarnavo Lietuvos pėstininkų 19-ajame pulke, kurį įsteigė iš dalies savo lėšomis, vėliau tapo Varšuvos kunigaikštystės kariuomenės pulkininku, Prancūzijos garbės legiono ordino kavaleriumi. Po karo kurį laiką teko slapstytis dėl Rusijos represijų grėsmės, gyveno Klermonto mieste Prancūzijoje, dažnai vykdavo į Paryžių, kur domėjosi ornitologijos mokslo naujovėmis. Po amnestijos, grįžo į gimtuosius kraštus, įsikūręs Pastovių dvare, domėjosi nauju iškamšų gamybos metodu, daug keliavo po Lietuvą, Lenkiją, Rusiją, Baltarusiją, Ukrainą, kitas Europos šalis. Buvo daugelio mokslo organizacijų narys, tyrinėjo ne tik Lietuvos, bet ir kitų kraštų paukščius. 1821 m. vedė Valeriją Vankavičiūtę, gyveno rūmuose, „kurie buvo labiau panašūs į kalėjimą nei į jaunavedžių namus“. Ten praėjo dvidešimt jų griežtai pareigingo gyvenimo metų, ten užaugo judviejų 5 vaikai: Reinoldas, Marija, Elena, Zbygnevas ir Vladislavas. Beje, sūnui Reinoldui buvo tik vieneri, kuomet už dalyvavimą 1831-1832 metų sukilime, Konstantinas buvo įkalintas Daugpilio tvirtovėje. Giunterytė dėdę prisimena buvusį „aukšto ūgio, taisyklingų ryškių bruožų, išmintingos šypsenos, žemos, bet plačios kaktos, tankių ir kietų, trumpai kirptų plaukų, didelių apžėlusių rankų“. Rašo, kad gyveno gana „sėslų, palyginti uždara gyvenimą, pats valdė ir sprendė namų ūkio ir buities klausimus, į kiekvieną darbą ir pareigą žiūrėdamas labai rimtai. Svečiai į Pastovius užsukdavo gana retai – dvaras didžiulis, žemės plotai dideli, todėl artimų kaimynų nebuvo, o ir šeimnininko gyvenimo būdas draugysčių neskatino. „Rezidencija Pastoviuose poniška, o gyvenimas joje vienuoliškas, tarsi pasaulio nuošalėje, tylus, tvarkingas, supamas visuotinio šurmulio. Jų gyvenimas buvo išimtis, traukianti visų dėmesį ir erzinti protus“. Tvarkingumas ir paslaptinumas tvyrojo visame dvare, sekdami pono pavyzdžiu, netgi tarnai vaikščiojo tyliai, mažai kalbėjo, niekur nesikišo, nenešiojo gandų ar apkalbų. Todėl tvyrojo pasitikėjimo dvasia „tarnai gaudavo viską ir todėl keitėsi labai retai. Tik tėvas perduodavo pareigas savo sūnui.“ G. Giunterytė vaizdingai aprašo K. Tyzenhauzo namus: „prieškambaryje laikrodis. Biliardo stalas kitam kambaryje, ten ir Konstantino violončelė. Ant baltų

sienų gražios įstiklintos graviūros juodmedžio rėmuose, palei sieną išrikiuoti baldai: raudonmedžio kanapa, kieti krėslai, aptraukti juoda ašutine“. Pasitarimams ir deryboms atskiro kambario Konstantinas neturėjo – komisarus ir pirklius priimdavo valgomajame. „Su gintarine pypke ilgu kandikliu burnoje, vilkėdamas siaurą, šiurkštaus audinio chalata, vaikštinėdamas, ar stovėdamas ant slenksčio sudarydavo sandėrį už 50 tūkst. ir daugiau sidabro rublių, parduodamas Rokiškio linus ar Pastovių vilną, neskubėdamas ir nesinervuodamas, tarytum būtų kalba ne apie kelis zlotus, nepamesdamas sveiko proto, nenuleisdamas akių nuo pirklio“. „Dėdė nesutiko su niekuo dalytis valdžia, jo žmona namuose neturėjo jokios valios“, net klausimus su virėju derino pats vienas. „Dideli darbai jo nevargino, maži nekėlė nuobodulio. Tuo pačiu tonu, balsu, kuriuo prieš valandą derėjosi su pirmos gildijos pirkliu, liepdavo virėjui nunešti žmonai puodelį sultinio, stiklinę ramunėlių arbatos sergančiam vaikui ir t.t.“

Valerija Vankavičiūtė-Tyzenhauzienė (1805–1843). J. Rustemas.

Žmogus turtingas, nepriklausomas, išsilavinęs, matęs pasaulio pats – visiškai vienas, valdantis savo turtą ir besidomintis mokslu iš meilės mokslui, o ne dėl tuščio pasididžiavimo ar pramogos. Abu su žmona, kuri nesiveržė pramogauti ir puoštis, buvo atsidavę vaikų auklėjimui. Daugiau šurmulio atsirasdavo tik tada, kai į Pastovius pas dėdę atvykdavo giminės. Gabrielė prisimena, kad kalbėtis su dėde buvo vienas malonumas, nes jis, suprasdamas didelius dalykus, neniekino ir mažesnių, kartais tarsi vaikas nusijuokdavo iš bet kokio menkniekio. Jo susierzinusio turbūt niekas nebuvo matęs. „Prie Konstantino, savo dėdės, galėjome mes glaustyti, jį pešioti, jis žaisdavo su mumis – vilko ir 4 kampų, kurių žaisdavome valgomajame, šėldavo tarsi koks studentas, linksmindavosi kur kas noriau nei jo sūnus Zbignevas“.

Gimtosios K. Tyzenhauzo dvaro sodybos Źaludke fragmentas (Gardino sr., Baltarusija).

Viešėdavome pas dėdę Konstantiną dvi dienas, kad to ritmo nesutrukdytume šioj mokslo ir triūso buveinėj“. O ir šeima retai kur išvykdavo, jeigu pažodžiui suprastume Giunterytės mintį, tai Varšuvoje buvo tik vieną kartą, kuomet atvyko motinai pristatyti savo žmoną ir vaikus.

Viename iš dvaro palivarkų buvo gaminami sūriai, kurių gamybos paslaptys pačio šeimnininko griežtai saugomos. „Kai dėdienės paklausė apie tą paslaptį, toji atsakė, kad nežinanti ir kad Konstantinas pasakytų jai, tačiau tą pasakymą lydėtų prašymas niekam nesakyti, tai jai verčiau nė nežinoti, kad žinodama neprasitartų kitiems“. Žmonai patikėtas vaikų auklėjimas, kartu su vyru rūpintis jų lavinimu, todėl ponja keldavosi 6 val. ryto, o 8 val. jau padėdavo dukroms pamokas, kad galėtų geriau pati prižiūrėti. Toks griežtas režimas kiekvieną dieną buvo savime suprantama tvarka ir tik atvažiavus svečiams reikalai atidedami, vaikai atleidžiami nuo pamokų. Priešingai nei Konstantinas, kuris nemėgo kad vaikus liaupsintų, mama atvykusiems giminaičiams su džiaugsmu rodydavo vaikų rašinius, sąsiuvinius, piešinius. Marija buvo gabi piešimui, net kompozicijai, Elena turėjo poetinių gabumų, Zbignevas tiesiog buvo kruopštus ir rūpestingas.

Iš Tyzenhauzų meno kolekcijos. A. del Sarto, Judita, laikanti Holoferno galvą, XVI a. pr.

Konstantinas, plačiai besidomintis gamtos mokslais, Pastovių dvare buvo įrengęs vieną didžiausių Europoje ornitologijos kabinetų. Augino paukščius, pats gamino jų iškamšas, egzotinių paukščių iškamšas įsigydavo svetur. Manoma, kad 1862 m. Rokiškyje įkūrė zoologijos sodą, įrengė oranžerijas, tikėtina, kad čia buvo ir paukščių preparavimo laboratorija.

Iš K. Tyzenhauzo paukščių kolekcijos.

Tyzenhauzas surinko apie 3 000 vnt. paukščių iškamšų, kiaušinių kolekciją. Po tėvo mirties ornitologijos rinkinius sūnus Reinoldas padovanojo Vilniaus Universiteto Zoologijos muziejui – 1093 iškamšas, 563 paukščių kiaušinius, ir lizdus, priklausančius 252 rūšims. Ir šiandien viena seniausių kolekcijų Europoje – K. Tyzenhauzo kolekcija, saugoma Vilniaus universitete. Joje

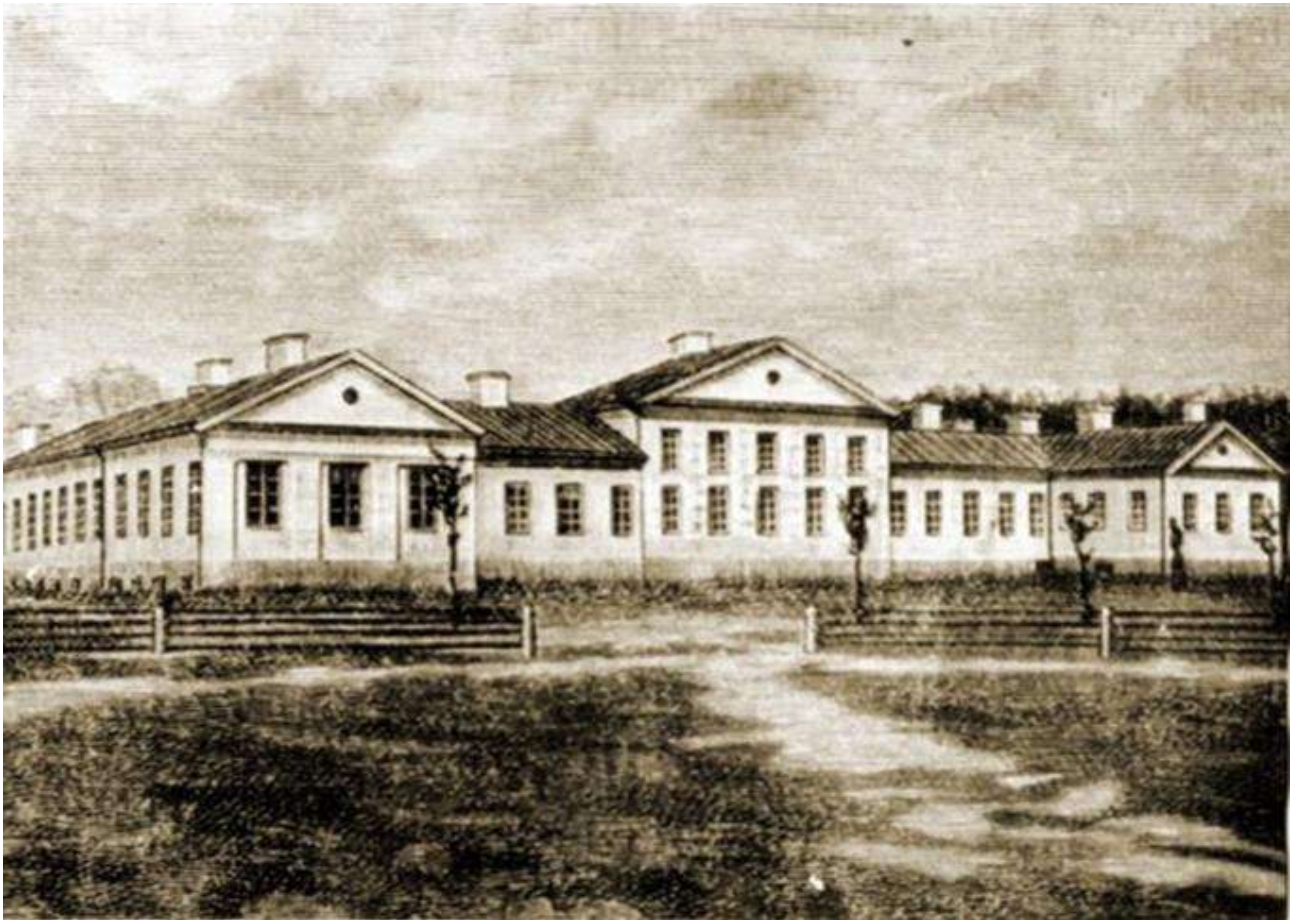
vertingos Pietų ir Centrinės Amerikos kolibrių, rojaus paukščių iš Naujosios Gvinėjos, lyrauodegio iš Australijos, paukščių iš Himalajų ir kitų, daugumos įtrauktų į Tarptautinę Raudonąją knygą paukščių iškamšos. Apie kolekciją iš naujo pradėta kalbėti vos prieš šešetą metų, kuomet Rokiškio dvaro vertybės, saugomos kituose muziejuose, pradėtos atverti platesniam lankytojų ratui ir kelios kolekcijos iškamšos eksponuotos Kaune.

Apie Konstantino mokslinių tyrimų valdas ir darbą jose sesers Aleksandros dukra Gabrielė rašė: „Dėdės kambarys už valgomojo su vienu langu, apstatytas spintomis, kartu buvo ir darbo kabinetas ir miegamasis. Krūvos aplankų su jo paties piešiniais, pradėtas darbas apie ornitologiją, medžioklės trofėjai, ūkininkavimo archyvas. Be to visus labai traukė, ta, šaltoji, rūmų dalis, į kurią eidavom su kailiniais ir botais, ten buvo ornitologijos kabinetas – šeimos relikvija, dėdės Konstantino rankų ir mokslo kūrinys. Tas jo triūsas buvo anaipol ne mėgėjiškas, ne iš neturėjimo ką veikti, o atliekamas su tyrinėtojo sąžiningumu ir atkaklumu, kuris žymi tikrą pašaukimą. Tie raguoti ir pasipūtę apuokai, žvelgiantys išverstomis akimis, kaip gyvi sukioja galvą, dairydami aplinkui. Tie kolibriai – tikra pagunda, vieno poeto pavadinti skraidančiomis gėlėmis. Tie ereliai, iššaukiančiai žvelgiantys į žmones, dėdė juos išaugino savo sode, narvuose stebėdamas kaip jie keičiasi, kad kiekvienu pasikeitimu praturtintų savo kolekciją. Dėdė pats jiems atėmė gyvybę ir grožį, kad atgytų. Toji penkiaspalvė papūgėlė buvo visų numylėtinė. Ne dėdė sutrumpino jos gyvenimą, niekad nebūtų to padaręs, net iš meilės mokslui: tai liga prieš laiką pakirto jos gyvybę. Toji auksaspalvė kanarėlė buvo Elenos augintinė“.

Kripta su K. Tyzenhauzo ir jo šeimos narių palaikais Rokiškio Šv. Mato bažnyčioje.

K. Tyzenhauzo mokslinę veiklą vertino ir jo asmenybę gerbė kolegos mokslininkai – grafas buvo daugelio draugijų narys – Vilniaus medicinos, Krokuvos mokslo, Varšuvos mokslo mylėtojų, susirašinėjo su mokslininkais, Europos gamtos muziejais. Daug laiko skirdamas mokslinei veiklai, Lietuvos ir kitų pasaulio šalių gamtos tyrimams, K. Tyzenhauzas paskelbė apie 20 mokslinių darbų bei straipsnių apie paukščius, kirmėles, vabzdžius, žuvis, retuosius žinduolius. Darbai parašyti lenkų, vokiečių, lotynų, prancūzų kalbomis. Jų tarpe: 3 tomų monografija „Visuotinė ornitologija“, Europos paukščių ir žinduolių katalogas lotynų kalba, darbas apie migruojančius paukščius. K. Tyzenhauzo vardu pavadinta viena iš bičių rūšių. Be to savo mokslinius ornitologijos darbus jis pats ir iliustravo. „Kuosos, dagiliai, kukučiai – gamtos mylėtojas ne tik nesigėdijo šių Lietuvos miškų gyventojų šalia užsienio karalių stručių, flamingų ir rojaus paukščių, bet ir kiekvieną su meile nuliejo akvarele, kad ateityje tarsi iš narvo paleistų į mokslo pasaulį“, rašė dukterėčia. Jo akvarelėje „Paukščių medis“ „sutupdyti“ kurtinys, svirbelis, strazdas giesmininkas, kielė, margasis genys, daugybė kitų, o apačioje lenkų ir lotynų kalbomis pateikta sunumeruotų paukščių eksplikacija. Lankytojus žavi akvarelė „Gaidukas“, nutapytas paukštelis ilgu plonu snapu ir ilgomis plonomis kojomis, kurio kaklą juosia puošni juodų plunksnų apykaklė, ant šakelių besisupančių paukštukų pulkas akvarelėje „Kolibriai“. K. Tyzenhauzas iliustravo ir spalvotą Vladislovo Tačanovskio paukščių aprašų knygą, vėliau išleistą sūnaus Reinoldo, kur pateikti istorinėse ATR žemėse pastebėtų paukščių rūšių aprašai, buveinės, žiemojimo vietos. Kiaušinių atlase 170 lapų spalvotų raižinių, kuriuose pavaizduoti įvairių rūšių paukščių kiaušiniai.

Pastovys. Tyzenhauzų rūmai 1896 m.

Nors Konstantinas nesiekė karjeros, bet būdamas talentingas dailininkas, sukūrė kelis šimtus paveikslų ir piešinių, kurių dauguma dabar saugomi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Meniniu ir istoriniu požiūriu sėkmingiausi grafo kūriniai yra akvarelės, kuriose

vaizduojami Rokiškio objektai ir apylinkės, kartu jie yra vertinga ikonografinė medžiaga: „Medinė Rokiškio bažnyčia. Vaizdas nuo dvaro“, „Pelkių nusausinimas prie Skrebiškio“, „Ignotiškio palivarkas“, „Trakų pilies griuvėsiai“, daug akvarelių su gamtos vaizdais iš kelionių užsienyje, Rytų kraštų karių tipažai, netgi paties autoportretas. Tyzenhauzai iš kartos į kartą skiepijo meilę menui, nuo mažų dienų meninį suvokimą diegė savo vaikams, į dvarą pasisvečiuoti atvykstantiems giminaičiams. Tuomet „iš spintų išimami litografijų aplankai, kuriuos peržiūrėdavome vakarais. Dėdė lavino savo vaikus garsiausių Europos galerijų pavyzdžiais papildydamas rytines piešimo pamokas, formuodamas skonį ir teisingą požiūrį į meną“, prisimena G. Giunterytė.

Konstantinas Tyzenhauzas. Medinė Rokiškio bažnyčia. Vaizdas nuo dvaro, XIX a. I p.

Dar vienas ypatingas K. Tyzenhauzo palikimas, žavintis meno mylėtojus iki šiandien – meno vertybių kolekcija. Knygoje „Rokiškio dvaro meno kolekcija“ autorė Aušra Vasiliauskienė rašo: „Būtent nuo Konstantino laikų randasi pirmosios išsamesnės žinios apie Tyzenhauzų kolekciją. Kaip aistringas meno mylėtojas siekė kūrinių įsigyti, savo rinkinio pagrindu Pastovių dvaro rūmuose įrengė paveikslų galeriją. Jo galerija buvo viena iš nedaugelio, kuriai buvo skirtas atskiras rūmų korpusas“. Apie 1842 – uosius jis buvo sukaupęs per 60 meno kūrinių kolekciją, kurioje daugiausia XVI – XVII a. italų, prancūzų, vokiečių, olandų mokyklų tapybos paveikslai. Kaip A. Vasiliauskienė rašo Pastoviuose „galeriją apžiūrėdavo apsilankę giminaičiai bei svečiai, bet labiau ji buvo asmeninė erdvė.“ Grafo Konstantino rinkinį aprašė jo žentas istorikas Aleksandras Pšezdzieckis ir tai yra ankstyviausias žinomas išsamus kolekcijos aprašymas. A. Pšezdzieckis pažymi, kad rinkinyje buvo net Leonardo da Vinci, Rubenso, da Coreggio, Giovanni Battisto, F. Fontebasso teptukui priskiriamų drobių. Deja, ne visi šio sąrašo kūriniai pasiekė mūsų dienas, todėl negalime nei patvirtinti, nei paneigti, kad „kolekcijoje galėjo būti net Leonardo da Vinci darbas „Pasaulio išganytojas, nešantis

kryžių“. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse meno vertybės išgabentos į Rusijos gilumą, ir dalis jų nesugrįžo. „Šiandien žinome, kad išlikusių čia minimų darbų autorystė yra pasikeitusi, tačiau tuo metu šiais kūriniais buvo žavimasi, kaip minėtų didžiųjų meistrų darbais.“ „Dominavo įvairūs žanrai – portretai, naturmortai, religiniai siužetai, bet gausiausia peizažų. Tikslių žinių, kada kolekcija iš Pastovių pateko į Rokiškį, nėra. Pastarajame kolekcija taip pat buvusi nemenka. Be europinio garso menininkų grafo Konstantino darbų kolekcijoje keletas Lietuvos ir Lenkijos dailininkų darbų. Ypatingą vietą grafikos rinkinyje turėjo S. Čechavičiaus piešiniai, A. Orlovskio, J. Rustemo darbai.

Sidabrinis paausutas indas su monograma K.T.

Būdamas literatas asmeninėje bibliotekoje grafas Konstantinas sukaupe visas senųjų ir naujųjų laikų raštijos vertybe. Bibliotekoje gausu įvairiomis kalbomis išleistų knygų gamtos mokslų tema bei itin turtingas ornitologijos knygų skyrius, vertinga graviūrų kolekcija. Čia nuolat kauptas, atsakingai prižiūrimas šeimos archyvas ir dokumentai.

1940 m. Rokiškio dvaro turtas buvo nacionalizuotas ir suregistruotas, o prasidėjus karo suirutėi, 1941 m. spalio mėnesį didelė dalis paveikslų ir grafikos darbų išvežta į Kauną. Nuo to laiko Tyzenhauzų ir Pšezdzeckių kolekcijos vertybės visuomenei niekada nebuvo rodytos visa apimtimi. Tik 2020-aisiais didieji nacionaliniai dailės muziejai, bendradarbiaudami su Rokiškio krašto muziejumi, Vilniaus paveikslų galerijoje atidarė parodą „Uždegta Monmartro ugnies: Rokiškio dvaro meno kolekcija“, kurioje pirmą kartą dvaro vertybės buvo pristatytos kaip visuma. Ir šiandien Rokiškio dvaro erdvėse lankytojus žavi: XVII a. A. van Diepenbeeck „Nuėmimas nuo kryžiaus“, kuris anksčiau buvo priskiriamas Rubensui ir buvo mėgstamiausias dukterėčios Gabrielės kūrinys, S. Rosa

darbas „Kiro suradimas“, Andrea del Sarto „Judita laikanti Haloferno galvą“, S. Čechavičiaus „Autoportretas“ ir kiti.

Konstantinas Tyzenhauzas. Paukščių medis, XIX a. pr.

Rokiškio dvaro parke būta nemažo botanikos sodo. 1825 m. sudarytame inventoriuje nurodyti 1877 augalų vienetai. Oranžerijose ir šiltnamiuose auginti šiltųjų ir subtropinių kraštų augalai turėję ir mokslinę, ir ekonominę reikšmę. Rokiškio dvaro šiltnamiuose introdukuoti apelsinų, citrinų, bananų, pasiflorų ir kitokie egzotiniai sodinukai buvo platinami Lietuvos dvaruose, siunčiami į Varšuvą. Už juos gautos lėšos investuojamos į kultūrą, švietimą. Dvare augintos mirtos, rododendrai, magnolijos ir kiparisai. Čia augo įvairių rūšių rožės, kaktusai, kinrožės, mirtos, jazminai, ištisos lysvės braškių, anglišku aviečių, įvairių rūšių agrastų ir serbentų. Parke būta gausaus sodinukų asortimento, vien skiepytų obelaičių inventoriuje nurodyta 274 vnt., juodųjų vyšnių – 90. Ištisi daigynėliai buvo skirti balzamininiams, piramidiniams bei juodiesiems sibiriniams topoliams, o jau palmių gausa, kurių dalis, orams atšilus, išnešami į lauką. Ir dar viena įdomi detalė – 1835 m. Rokiškio dvaro sąskaitų knygoje, kur minimas atlyginimas varkaliui Vulfui Ševelovičiui už pagamintus 7 kranus Aknystos ir Lukštų palivarkų garo mašinoms, rodo kad Rokiškyje šis technikos stebuklas jau buvo ir kad tai gali būti viena iš pirmųjų garo mašinų Lietuvoje.

Konstantinas domėjosi ir medicinos mokslu, buvo laikomas ne tik namų daktaru, jo „rožės ir kaltūno gydymo būdas garsėjo visoje apylinkėje, tik laikė tai paslapyje tarsi koks žiniuonis“. „Ne kartą rašė receptus Leibošycui diktuojant. Bet būdamas linksmuolis pokštininkas, kartą sumanė tokį dalyką: prieškambaryje, už širmos paguldė tėvą, nugrimavęs jį, kad negalima būtų atpažinti, – atseit liokajus susirgęs, be to perrišo jam ranką taip, kad pulsas abiejose rankose muštų skirtingai, ir pasikvietęs gydytoją išdėstė jam tokius prieštarigus ir vienas kitą neigiančius ligos simptomus, kad garbusis Leibošycas buvo visiškai sutrikdytas, bet galop garsus ligonio juokas atvėrė jam akis“.

Grafo Konstantino Tyzenhauzo (1786–1853) bareljefas. Dailininkas Eugene Antoine Aizelin.

1853 m. kovo 16 d. Pastovyse 67-erių K. Tyzenhauzas mirė. Dukters Marijos rūpesčiu 1880 m. Konstantino, žmonos Valerijos bei vaikų Zbignevo ir Elenos palaikai buvo pervežti į Rokiškio bažnyčioje įrengtą kriptą.

Grafas Konstantinas Tyzenhauzas buvo garbingos elgsenos ir gyvenimo principų besilaikęs didikas.

Konstantinas Tyzenhauzas. Ignatiškio dvaro vaizdas, 1813.

Laima SKARDŽIENĖ